

Sanja Cukut

Migracije in staranje: migrantke v Sloveniji

POVZETEK

Raziskovalci in prebivalstveni strokovnjaki staranje prebivalstva in mednarodne migracije vidijo kot temeljna procesa, ki v zadnjih desetletjih v Evropi vplivata na sestavo prebivalstva. Pričakovati je, da se bo število starejših migrantov in migrantk v prihodnosti še povečevalo. Avtorica s kvalitativnim, polstrukturiranim pogovorom analizira izkušnje migrantk iz Bosne in Hercegovine in nekdanje Sovjetske zveze v Sloveniji. Osredotoča se na implikacije njihovega položaja na trgu delovne sile za njihovo starost in upokojevanje in na pričakovanja, ki jih imajo za starost. Zatrjuje, da imajo nekateri starejši migranti in migrantke posebne potrebe, in skuša identificirati temeljne »izzive«, ki se nanašajo na integracijo starejših migrantov in migrantk v družbo. Opozori na problematičnost poenotenja starejših migrantov in migrantk in na raznolikost njihovih družbenih položajev.

Ključne besede: migracije, Slovenija, staranje, ženske, integracija

Avtorica: Sanja Cukut je doktorica socioloških znanosti. Doktorirala je na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Kot raziskovalka je zaposlena na Družbenomedicinskem inštitutu ZRC SAZU v Ljubljani.

ABSTRACT

Migration and Ageing: Female Migrants in Slovenia

Ageing of the population and international migration are perceived by researchers and population experts as crucial to changes in the population composition that have occurred in Europe in the last decades. It is to be expected that the number of older migrants will continue to increase in the future. For this reason, the author examines, by using semi-structured life-history interviews, the experiences of female migrants from Bosnia and Herzegovina and the former Soviet Union. She focuses on implications of their labour market position for their old age and retirement and on the expectations they have towards their own ageing. Insisting that some older migrants might have specific needs the author attempts to identify the main challenges that pertain to the integration of older migrants into the society. She argues against essentialisation of older migrants and calls for studying the diversity of their social positions.

Key words: migration, Slovenia, ageing, women, integration

Author: Sanja Cukut holds a PhD in sociology. She obtained her PhD at the Faculty of social sciences at the University of Ljubljana. She works as a researcher at the Sociomedical institute at SRC SASA in Ljubljana.

UVOD

V strokovni kot tudi v laični javnosti je že kar notorično prisotno spoznanje, da v večini evropskih držav, Severni Ameriki in Kanadi na nacionalni ravni od začetka sedemdesetih let 20. stoletja stopnje rodnosti še naprej upadajo. Posledično se te države vedno bolj soočajo s »problemi«, kot so staranje prebivalstva, upadanje priliva mlade delovne sile in naraščanje bremen zdravstvenega in pokojninskega zavarovanja. Demeny (2003, str. 16) tako ocenjuje, da so strokovnjaki za prebivalstvo in javnost zlasti ob koncu 20. stoletja postali bolj pozorni na nizke stopnje rodnosti v zahodnih družbah, ki dolgoročno ne bi več zagotavljale obnavljanja prebivalstva. Pojavljajo se celo strahovi, da je ogrožen položaj Evropske unije kot pomembne ekonomske in politične sile v globalnem merilu (Fahey Tony in Zsolt Spéder, 2006: 1). In prav imigracijski ukrepi se kažejo, kot je zapisano v Zeleni knjigi (2005), kot eden izmed verjetnih scenarijev oziroma strategij ukrepanja, ki bi v zahodnih družbah dolgoročno zagotovili ohranjanje vsaj sedanje ravni reprodukcije prebivalstva (prim. Kertzer in Arel, 2002; King, 2002; Teitelbaum, 2005; Knežević Hočevnar, 2006).¹

V pričujočem besedilu migracij ne presojam z vidika takega utilitarističnega *cost benefit* pristopa, v okviru katerega se raziskovalci in drugi prebivalstveni strokovnjaki ukvarjajo z vprašanjem, ali so migranti potrebni z vidika družb, v katere prihajajo. Osredotočam se na potrebe migrantov in migrantk samih z vidika njihovih socialnih, ekonomskih in državljan-skih pravic. Temeljni namen besedila je prikazati njihove izkušnje v novi družbi, pokazati, kako se vežejo na njihovo staranje in upokojevanje. Osnovni motiv za proučevanje te teme je ugotovitev nekaterih raziskovalcev, da se bo število starejših migrantov zaradi vedno večjega pomena mednarodnih migracij in procesov staranja prebivalstva v prihodnosti še povečevalo (Warnes in sod., 2004: 308).

V besedilu analiziram gradivo, zbrano s kvalitativnimi intervjuji² z migrantkami iz Bosne in Hercegovine (Bošnjakinje) in nekdanje Sovjetske zveze, ki živijo v Sloveniji.³ Nadalje prikažem izsledke fokusne skupine z deležniki na področju migracij in migracijske politike. Analiziram dele razprave, ki se nanašajo na staranje in upokojevanje migrantov in migrantk.

1 Vzroki za to, da prebivalstveni strokovnjaki in oblikovalci politik priseljevanje gledajo kot enega izmed načinov za rešitev »družbenih problemov« nizke rodnosti in staranja prebivalstva, so mnogoteri. Migranti naj bi imeli višjo rodnost kot »domače prebivalstvo«, so pomemben vir delovne sile, saj pogosto pridejo mladi in pripravljeni vključiti se na trg delovne sile, pogosto pa (še posebej ženske) skrbijo tudi za »domače« starejše prebivalstvo, katerega število narašča (Dvořáková in sod., 2007, str. 6).

2 Podatki so bili deloma zbrani v okviru mednarodnega projekta FEMAGE – Needs for female immigrants and their integration in ageing societies, 6. okvirnega programa Evropske komisije (števila pogodbe - SSP4-CT-2005-022355, trajanje 2006-2007). Besedilo deloma temelji tudi na doktorski disertaciji Spol in migracija: izkušnje migrantk v Sloveniji, ki sem jo v letu 2008 zagovarjala na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani.

3 Kot ugotavljajo mnogi raziskovalci migracijskih procesov, smo v zadnjih desetletjih priča naraščajočemu številu migracij žensk, saj danes na mednarodni ravni ženske predstavljajo že skoraj polovico vseh mednarodnih migrantov (Carling, 2005, str. 2). Posledično nekateri raziskovalci govorijo celo o feminizaciji migracij na globalni ravni (Castles in Miller, 1998, str. 9).

TEORETIČNA IZHODIŠČA

Staranje prebivalstva in migracije sta po presoji nekaterih raziskovalcev v zadnjih desetletjih v Evropi najpomembnejša procesa, ki sta povzročila spremembe v sestavi prebivalstva (Warnes in sod., 2004, str. 308). Postala sta tudi ena izmed temeljnih prioritet držav članic Evropske unije (Dwyer in Papadimitriou, 2006, str. 1301). Staranje prebivalstva je zlasti posledica dolgotrajnega zniževanja rodnosti, zaradi katerega se zmanjšuje število ekonomsko aktivnih posameznikov in posameznic, ter zviševanja življenjske dobe prebivalstva. Staranje prebivalstva je v javnosti in na politični ravni sprožilo pozive k spremembam obstoječih sistemov pokojninskega zavarovanja. Naraščajoča prisotnost mednarodnih migrantov in migrantk pa je povzročila, da nekateri raziskovalci govorijo celo o »dobi migracij« (Castles in Miller, 1998, str. 1). Kot temeljne značilnosti sodobnih migracij Castles in Miller navajata njihovo globalno naravo, njihov osrednji pomen za domačo in mednarodno politiko in njihove pomembne ekonomske in socialne posledice. Pravita tudi, da so migracije vedno bolj diferencirane glede na tip oziroma motiv migracije. Trend naraščanja števila in pomena migracij je v javnosti tistih držav, ki sprejemajo mednarodne migrante, sprožil strahove o stroških za socialno in pokojninsko varstvo starajočih migrantov (prim. Dwyer in Papadimitriou, 2006, str. 1301).

Staranje prebivalstva kot tudi mednarodne migracije so že dolgo predmet proučevanja številnih raziskovalcev, vendar so raziskovalci le redko proučevali povezave med obema socio-demografskima procesoma (Warnes in sod., 2004, str. 311).⁴ Omenjeno je v veliki meri posledica dejstva, da bivanje migrantov v novih družbah med oblikovalci politik in v širši javnosti ni bilo obravnavano kot trajen, temveč kot začasen pojav. Vlade zlasti tistih evropskih držav, za katere je značilen t.i. sistem gostujočih delavcev (*guest worker system*), so predpostavljale, da bodo migranti v novih družbah ostali omejen čas in se prej ali slej vrnili v izvirno družbo (Warnes in sod., 2004; Warnes in Williams, 2006; White, 2006). Temeljni motiv za proučevanje tem, povezanih s staranjem migrantov, je bilo nedvomno dejstvo, da je zlasti od sedemdesetih let 20. stoletja na politični ravni in med prebivalstvenimi strokovnjaki postajalo vedno bolj očitno, da se večina migrantov ne bo vrnila v izvirno družbo. V novo družbo so pogosto prišle tudi njihove družine oziroma so si migranti v tej družbi družine šele ustvarili (Warnes in sod., 2004, str. 308). Četudi je bilo med zahodnoevropskimi vladaми še posebej v zadnjih desetletjih že prisotno zavedanje o pomenu migracije na podlagi združitve družine, raziskovalci opozarjajo, da so oblikovalci politik dolgo snovali ukrepe na podlagi »mita o množični vrnitvi delovnih migrantov« (Warnes in Williams, 2006, str. 1267). Posledično so manj pozornosti namenili socialnemu varstvu in blaginji migrantov in migrantk (Bolzman in sod., 2006, str. 1360).

V zadnjih desetletjih so strokovnjaki v Evropi prepoznali dve najhitreje rastoči skupini starejših migrantov. Najbolj številni so t.i. delovni migranti, ki so se v Evropo in znotraj Evrope priseljevali od štiridesetih let 20. stoletja naprej in so v novih družbah 'ostareli'. Druga skupina so prebivalci iz severnoevropskih območij, ki se po upokojitvi vedno po-

⁴ V tovrstnih študijah se prepletata dve akademsko in aplikativno uveljavljeni polji: migracijske študije in socialna gerontologija (Warnes in Williams, 2006, str. 1258).

gosteje preseljujejo v južноеvropske države (zlasti v Španijo in Italijo, še posebej v obalne ali znamenite ruralne predele) (Warnes in sod., 2004, str. 311–312; Warnes in Williams, 2006, str. 1258).⁵ Warnes in sodelavci menijo (2004, str. 312), da so raziskovalci manj pozornosti kot omenjenima skupinama namenili delovnim migrantom, ki se vračajo v državo izvora (na primer migranti iz Španije in Italije v Zahodni Evropi; ali migranti iz Irske v Veliki Britaniji), ter starejšim migrantom, ki se preselijo v drugo državo, da bi živeli bližje svoji družini ali z njo (na primer Britanci, ki se preselijo v Nemčijo ali Nemci, ki migrirajo v Avstrijo in Švico).

Starejši migranti se soočajo s posebnimi težavami, ki so do zdaj pritegnile majhno pozornost raziskovalcev in oblikovalcev politik (Warnes in sod., 2004, str. 308). To je v veliki meri posledica dejstva, da se oblikovalci javnih politik osredotočajo na mlajše migrante kot delavce, begunce in prosilce za azil. Posledično tudi uradne statistike večinoma ne vključujejo bolj podrobnih podatkov o starejših migrantih. Opravljene raziskave so pokazale, da so starejši migranti med najbolj prikrajšanimi in družbeno izključenimi skupinami prebivalstva v evropskih državah (Warnes in sod., 2004, str. 310). Warnes in sodelavci (2004, str. 314) opozarjajo, da na položaj starejših migrantov vplivajo njihova življenjska zgodovina, razvitost socialnega omrežja in socio-ekonomski položaj, kot tudi nacionalne politike do migrantov, ki določajo pravice iz naslova socialnega, zdravstvenega in pokojninskega varstva (prim. tudi Dwyer in Papadimitriou, 2006). Zaradi tega raziskovalci poudarjajo nujnost proučevanja raznolikosti starejših migrantov (Warnes in sod., 2004; Dwyer in Papadimitriou, 2006; Warnes in Williams, 2006).

EMPIRIČNO GRADIVO

Izhodišča za raziskovanje

V skladu z vedno večjim zavedanjem raziskovalcev in oblikovalcev politik o »izzivih«, ki jih prinaša staranje migrantov in migrantk, se v pričujočem besedilu osredotočam na teme, povezane s staranjem in upokojitvijo migrantk v Sloveniji. Analiziram dva temeljna vsebinska sklopa. Najprej prikažem tiste značilnosti trga delovne sile, ki so povezane s starostjo in upokojevanjem migrantk, zlasti se ukvarjam z dolgotrajno brezposelnostjo ter »delom na črno«. Zatrjujem, da položaj migrantk na trgu delovne sile pomembno določa pravice, vezane na upokojitev. Nadalje predpostavljam, da na obseg socialnih pravic, ki so povezane s staranjem in upokojitvijo, vpliva zakoniti status sogovornic v novi družbi. Drugi tematski sklop zadeva predstave in pričakovanja sogovornic v zvezi z njihovim staranjem in upokojevanjem. Preverjala bom hipotezo, da se sogovornice v starosti zanašajo zlasti na

⁵ V pričujočem besedilu me zanima prva skupina, torej starejše migrantke kot tudi pričakovanja mlajših migrantk za starost. Običajen mejnik, ki v t.i. razvitih državah določa starejšega človeka, je 65 let. Kljub temu imajo mnogi migranti, zlasti tisti, ki opravljajo težka in nekvalificirana dela, že po petdesetem letu ali celo prej poklicne bolezni in hendikepe, zaradi katerih ne morejo opravljati plačanega dela. V tem oziru so tudi zanje pomembna vprašanja vezana na t.i. starejše migrante, na primer vprašanja pokojninskega varstva in oskrbe (Warnes in Williams, 2006, str. 1258).

neformalne oblike pomoči. Zatrjujem tudi, da obstoječi družbeno-politični odnosi med novo državo in izvornimi državami, ki zadevajo vprašanja socialnega in pokojninskega varstva, določajo izkušnje in pričakovanja sogovornic.

V letu 2006 sem opravila 36 pogovorov z migrantkami iz Bosne in Hercegovine (Bošnjakinje) in nekdanje Sovjetske zveze, predvsem iz Rusije in Ukrajine. Raziskava se ni posebej osredotočila na starejše migrantke, oziroma na pričakovanja žensk v zvezi s starostjo in upokojevanjem, saj so bile sogovornice stare od 26 do 56 let. Kljub temu je bil pogovor zasnovan tako, da sem pridobila precej podatkov tudi o tej temi.⁶ Izbor žensk za pogovore je potekal po tehniki snežne kepe (*snow-ball*).⁷ Pri vzorcu sem skušala zagotoviti kar najbolj raznoliko sestavo informatork zlasti glede na starost, izobrazbo, tip migracije (begunka, združitev družine, delovna migracija), status v Sloveniji (začasno bivališče, stalno bivališče, slovensko državljanstvo oziroma dvojno državljanstvo) in delovno aktivnost (samozaposlena, opravlja občasna dela, nezaposlena, upokojenka). Temeljni raziskovalni lokaciji sta bili območje Mestne občine Ljubljana (območje koncentracije obeh skupin migrantk) ter območje Občine Jesenice (območje z večjo koncentracijo bošnjaškega prebivalstva). Pogovore dopolnjujem z izsledki fokusne skupine z različnimi akterji na področju migracij in migracijske politike (predstavniki državnih institucij in ministrstev, pristojnih za migracije, nevladnih organizacij in migrantskih društev), kjer so me zanimala vsebine, ki se nanašajo na vprašanja staranja in upokojevanja migrantov in migrantk.⁸

Položaj migrantk na trgu delovne sile in napovedi za starost

Nekatere ženske iz Bosne in Hercegovine so v Slovenijo prišle že pred osamosvojitvijo, medtem ko so vse ženske iz nekdanje Sovjetske zveze v Slovenijo prišle po razpadu Sovjetske zveze. Skoraj vse sogovornice iz Bosne in Hercegovine, ki so v Slovenijo prišle v obdobju obstoja socialistične Jugoslavije, so se, kljub temu da doma v veliki večini niso opravljale plačanega dela, takoj po prihodu zaposlile. Običajno so zaposlitev našle brez težav. Včasih so jim pri tem pomagali znanci in sorodniki (socialno omrežje), nekatere pa so preprosto »prišle vprašat« in dobile zaposlitev. Vse so poudarile, da se je bilo v »socialističnih časih« v primerjavi z današnjim »kapitalističnim sistemom« enostavneje zaposliti. Pogovori so pokazali, da se je v »postsocialističnem obdobju« socialno-ekonomski položaj nekaterih sogovornic iz Bosne in Hercegovine vidno poslabšal. Zlasti to velja za tiste, ki so zaradi eko-

6 Osnovne teme pogovorov so bile naslednje: življenje v izvorni družbi, družinsko ozadje, delitev dela in odnosi v družini (tako v izvorni družbi kot tudi v Sloveniji), odločitev za migracijo, prihod v Slovenijo, neformalne in formalne socialne mreže, ekonomska, socialna in politična integracija v novo družbo, plačano delo, pričakovanja, vezana na upokožitev, razumevanje integracije.

7 Vzorec, ki zajame kar najbolj široko paleto različnih življenjskih izkušenj migrantk, je zagotovljen zlasti s širokim naborom izhodiščnih stikov, pridobljenih prek različnih društev etničnih skupin, vključenih v raziskavo, ter s pomočjo stikov, do katerih sem prišla s pomočjo drugih oseb (prijatelji, znanci).

8 Struktura sodelujočih in njihovo institucionalno ozadje sta bila dokaj uravnotežena: štirje udeleženci so bili iz vladnega sektorja (tri udeleženke z Ministrstva za notranje zadeve in ena udeleženka z Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve), štirje iz nevladnega sektorja, dva iz javnih zavodov (Zavod za zaposlovanje in Andragoški center Slovenije), ena izmed udeleženk pa je predstavljala Svet vlade za uresničevanje načela enakega obravnavanja. Razprava je potekala 28. marca 2007 med 10.00 in 14.00 uro (s polurnim odmorom) v prostorih Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

nomskega prestrukturiranja podjetij izgubile zaposlitev. Zaradi starosti, pogostih poklicnih bolezni in nizke izobrazbene ravni imajo težave pri iskanju zaposlitve, kar povečuje njihovo ekonomsko negotovost: »Jaz pa sem ostala doma, ker je firma takrat šla v stečaj, in sva bila oba z možem tam zaposlena. Sem delovni invalid, delovni invalidi so ostali doma, oni so pa šli nazaj« (ženska iz Bosne in Hercegovine, stara 48 let). Nekatere so delno upokojene, delno pa prijavljene na Zavodu. Udeleženci fokusne skupine so kot rešitev za starejše migrantke, ki so izgubile zaposlitev po prestrukturiranju gospodarstva v t.i. tranzicijskem obdobju, omenili nacionalni program poklicnih kvalifikacij. Ta naj bi po besedah predstavnice Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve omogočal, da v primeru, ko migrantke »že imajo izobrazbo, vendar ta ni ustrezna, ker trg rabi nekaj drugega, prilagoditi na drugo delovno mesto. Če pa nima nikakršne izobrazbe, jo na ustrezen način lahko pridobi. Gre za krajše tečaje, ki omogočajo konkurenčnost na trgu dela, ker se izobražuje za tisto področje, kjer je potreba.« Udeleženci razprave so opozorili, da sta financiranje in obseg takih programov v Sloveniji, zlasti v primerjavi z nekaterimi zahodnoevropskimi državami, nezadostna.

Zgodbe sogovornic, ki so prišle v Slovenijo v obdobju po osamosvojitvi Slovenije, so si glede vključevanja v novo okolje podobne, ne glede na njihovo izrečeno etnično pripadnost. Kot najbolj problematičen so ocenile svoj položaj na trgu delovne sile. Tega so zaznamovala dolgotrajna obdobja brezposelnosti, še bolj pa opravljanje (pogosto tudi priložnostnih) del, ki niso bila v skladu z njihovimi (pogosto) visokimi kvalifikacijami oziroma izobrazbeno ravno. Nekatere so zaradi težav pri iskanju zaposlitve in/ali dolgotrajnih postopkov priznavanja poklicnih kvalifikacij kar dolgo bile gospodinje in niso opravljale plačanega dela: »Na začetku sem bila gospodinja, kar lep čas, ker v svojem poklicu, po poklicu sem diplomirana ekonomistka, nisem našla službe; zato sem vztrajno iskala, pisala sem prošnje, brez uspeha, zato sem se posvetila družini, vzgoji otroka, učenju slovenščine, prilagajanju na lokalne razmere« (ženska iz Rusije, stara 37 let). Posledično so seveda sogovornice pogosto 'izgubile' kar nekaj let delovne dobe. Ena izmed sogovornic je pripovedovala o negotovosti glede priznavanja delovne dobe in o izgubljenih letih delovne dobe v Sloveniji, ker nima redne zaposlitve: »Večino delovne dobe imam v Ukrajini. Vem, da se bo upoštevala v Sloveniji, samo še ne vem kako. /.../ Zdaj, ker nisem državljanka in nisem redno zaposlena, mi delovna doba ne teče. /.../ Celo jaz kot nedržavljanica nimam pravice plačati si delovne dobe. Razen če odprem s.p., pri tem pa so prispevki tako veliki, da si tega ne morem privoščiti« (ženska iz Ukrajine, stara 46 let).

Poseben primer so bile sogovornice, ki so v Slovenijo prišle med vojno v Bosni in Hercegovini, in so v Sloveniji dobile status osebe z začasnim zatočiščem. Zanje je bilo vključevanje na trg delovne sile v Sloveniji praktično nemogoče, zato so opravljale nelegalna dela, še posebej v zasebnih gospodinjstvih. Takšna dela so ponavadi našle dokaj hitro. Posledično se jim leta nezakonitega dela, ki so ga v tem obdobju opravljale, da bi dostojno preživele, ne štejejo v delovno dobo: »Zgubila sem 14 let delovne dobe. Jaz sicer imam srečo, da imam svojo staro delovno knjižico, tako da sem kar nadaljevala delovno dobo. Vendar ne vem, kaj bo« (ženska iz Bosne in Hercegovine, stara 46 let). Enako nimajo možnosti hitre vključitve na trg delovne sile prosilke in prosilci za azil (ena izmed sogovornic je bila prosilka za azil, vendar je kasneje dobila status begunke).⁹ Kot so poudarili udeleženci fokusne skupine, retrospektivno urejanje

⁹ *Obstoječi Zakon o azilu (zadnjič spremenjen leta 2006) določa, da lahko prosilec za azil prične*

priznavanja delovnih let za ženske iz Bosne in Hercegovine, ki od leta 1992 pa vse do leta 2002 niso smele biti zaposlene za več kot osem ur na teden, seveda ne bo mogoče.¹⁰ V foku-sni skupini so se udeleženci dotaknili tudi vprašanja, kako v novi družbi zaščititi migrantke oziroma zagotoviti, da bodo tudi one deležne skrbstvenega sistema, četudi pogosto »delajo na črno«. Predstavnica Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve je poudarila, da »delo na črno« pomeni, da oseba ne prispeva v socialno varstveni in pokojninski sistem, zato v zvezi s tem nima nobenih pravic. Predstavnica Ministrstva za notranje zadeve je opozorila, da se »delo na črno« sicer finančno včasih splača bolj kot zakonita oblika zaposlitve, pri tem pa delavci pogosto spregledajo dejstvo, da ne bodo večno mladi.

Predstave o upokojitvi in staranju

Ko so govorile o svoji prihodnosti in staranju, so ženske iz obeh skupin kot najbolj pomembne navedle zaposlitev in zadosti visok dohodek. Svojo prihodnost so najpogosteje navezovale na ekonomsko situacijo, zlasti na ekonomsko negotovost, ki so jo doživljale ozi-roma jo še vedno močno občutijo: »Skrbi me edino za službo in denar, če bom imela to, bom imela vse drugo« (ženska iz Rusije, stara 44 let). Zaposlitev in dovolj visok dohodek sta jim bila ključna tudi za njihovo socialno varnost. Težave v zvezi s tem so poudarjale zlasti tiste izmed sogovornic, ki so opravljale ali še vedno opravljajo dela, ki niso v skladu z njihovimi poklicnimi kvalifikacijami, oziroma tiste, ki imajo nizke kvalifikacije.

Poleg tega so sogovornice iz Rusije in Ukrajine zaskrbljene zaradi nepriznavanja delovnih let, ki so jih opravile še v Rusiji in Ukrajini. Vzroke za tako stanje so pripisovale še vedno neurejenim pokojninskim sporazumom med državami, kar jih dodatno skrbi: »Vprašanje je, kaj bo s penzijo, saj moje delovne dobe [v Rusiji] tukaj še niso priznali. Državi morata skleniti med sabo pogodbo, da se to uredi, naš status, penzijo. Prej je bila pogodba z Jugoslavijo, zdaj ne vem, zakaj toliko časa čakajo« (ženska iz Rusije, stara 44 let).

Udeleženci fokusne skupine so komentirali omenjene izsledke pogovorov z migrantkami. Posebej so izpostavili neurejene pokojninske sporazume med državami nekdanje Sovjetske zveze oziroma Bosno in Hercegovino in Slovenijo. Osredotočili so se zlasti na pravne vidike urejanja teh zadev. Predstavnica Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve je izrazila željo po boljšem sodelovanju med državo izvora in novo družbo in potrebo po bilateralnih sporazumih med državami ter razvijanju novih oblik skrbi za starejše, ki bodo bolj prilago-jene starajočim se družbam.

Pravzaprav nobena izmed sogovornic ni imela jasno zastavljenih načrtov glede preživljanja svoje starosti. Večina sogovornic nima namena vrniti se v izvorno državo. Tako namero so vezale na močne vezi s svojo družino (zlasti otroke in soproga) v Sloveniji in »fizično« ter ekonomsko varnost, ki jo v primerjavi z Bosno in Hercegovino ter Rusijo in Ukrajino v Sloveniji imajo. Boljše ekonomske možnosti imajo v Sloveniji po njihovem mnenju tudi njihovi otroci. Redke

z delom šele eno leto po vložitvi prošnje za azil, in še to samo v primeru, če v tem času ni bila sprejeta odločitev pristojnega organa in te zamude ni mogoče pripisati prosilcu za azil. Delovno dovoljenje pa mora obnavljati kar vsake tri mesece (Zakon o azilu, spletni vir).

¹⁰Kljub temu je predstavnica Ministrstva za notranje zadeve (10) opozorila na primer dobre prakse, ko so nekaterim ženskam, ki so učile v t.i. begunskih šolah, organiziranih na začetku njihovega bivanja v Sloveniji, na Zavodu za zaposlovanje Bosne in Hercegovine priznali delovno dobo.

se nameravajo vrniti, ker se v Sloveniji ne »počutijo doma«. Emocionalni razlogi (na primer čustvene vezi s partnerjem in otroci), četudi je šlo za migracijo, ki jo je migracijska statistika vodila kot delovno migracijo, so bili najpogostejše tisti razlog, zaradi katerega so sogovornice ostale v Sloveniji: »Tukaj sem samo zaradi svojega moža, ne zaradi lepote [Slovenije], ne zaradi boljšega življenja« (ženska iz Rusije, stara 52 let). Ali pa: »Ne morem se vrniti, tudi če bi hotela se ne bi mogla vrniti, zaradi otrok« (ženska iz Bosne in Hercegovine, stara 48 let). Redke sogovornice iz Bosne in Hercegovine, ki so razmišljale o »vrnitvi na stara leta« predvsem zaradi slovenskih pokojnin, ki bi jim v Bosni in Hercegovini zagotavljale večjo socialno varnost, so izrazile pomisleke zaradi negotovih ekonomskih razmer v Bosni in Hercegovini. Vendar je njihova dokončna odločitev pogojena s številnimi še nerešenimi težavami na državni ravni, na primer v zvezi s priznavanjem delovnih let v izvorni in novi družbi in vprašanjem dvojnega državljanstva, ki ga lahko pridobijo le v izjemnih primerih.

Velika večina je prepričanih, da se bodo v starosti zanesle samo nase. Če so že navedle morebiten vir pomoči v starosti, so omenile predvsem družinsko omrežje, zlasti pa svoje otroke in partnerja. Zasebnih in javnih institucij za starejše kot potencialnega vira pomoči v svoji starosti skoraj niso omenile.¹¹

Razpravljavci v fokusni skupini so se le v manjši meri dotaknili omenjenih izsledkov pogovorov z migrantkami. Predstavnica Ministrstva za notranje zadeve je podvomila v specifičnost položaja starejših migrantov, ki so v Sloveniji že dlje časa, saj naj bi si v tem času že ustvarili socialne mreže, družino, pridobili državljanstvo. Posledično se pojavlja vprašanje, ali jih je sploh še možno obravnavati kot migrante.¹²

Udeleženci fokusne skupine pa so v razpravi omenili še eno težavo, ki se nemara veže zlasti na starejše migrante in migrantke. Gre za težave nepismenih ali nizko izobraženih oseb, ki imajo težave pri preizkusu znanja slovenskega jezika, ki je predpogoj za pridobitev državljanstva. Za nepismene osebe, med katerimi naj bi po besedah predstavnice Ministrstva za notranje zadeve prevladovala ženske, se opismenjevanje pri preizkusu znanja slovenskega jezika ne zahteva, saj zadošča ustno znanje slovenščine. Prav tako naj bi bila zahtevana raven znanja jezika od leta 2002 znatno nižja, kot je bila prej. Vendar pa je predstavnica Andragoškega centra navedla primer osebe z začasnim zatočiščem, ki ima samo štiri razrede osnovne šole, a je morala na izpitu iz znanja slovenskega jezika prevajati precej zahtevno besedilo.

SKLEPI

Zgodbe sogovornic so v skladu z izhodiščno hipotezo potrdile, da sedanji položaj migrantk na trgu delovne sile pomembno določa pravice, vezane na upokojeve. Pri ženskah iz Bosne in Hercegovine se je kot problematična pokazala dolgotrajna nezaposlenost nekvalificiranih migrantk (predvsem starejših od 50 let), ki so zaposlitev izgubile v obdobju po osamosvojitvi Slovenije, ko je prišlo do prestrukturiranja gospodarstva. Zdaj so brezposelne, nekatere pa zaradi

11 Tudi t.i. večinsko prebivalstvo želi v starosti večinoma živeti doma in v znanem okolju (Filipovič, Hlebec, 2006).

12 Komac, Medvešek in Roter (2007) s tem v zvezi ne govorijo o integraciji, temveč o upravljanju etnične heterogenosti.

poklicnih bolezni niti niso več zmožne delati. Tiste sogovornice, ki so v Slovenijo prišle kot begunke, so bile najpogostejše zaskrbljene zaradi izgube desetih delovnih let, saj v Sloveniji od leta 1992 do 2002 niso smele zakonito delati več kot 8 ur na teden. Posledično so izgubile vsaj 10 let delovne dobe, ki se jim seveda ne šteje v pokojninsko dobo (prim. tudi Vrečer, 2007, str. 121). Sogovornice iz Bosne in Hercegovine, ki so prišle v obdobju po osamosvojitvi, in ženske iz nekdanje Sovjetske zveze, so večinoma povedale, da so bile po prihodu v Slovenijo precej dolga obdobja nezaposlene. Bile so gospodinje ali pa so opravljale le priložnostna, honorarna dela. Tudi »delo na črno«, ki so ga migrantke pogosto prisiljene opravljati, je z vidika socialne varnosti v starosti izjemno problematično. Pripovedovale so tudi, da je na njihovo nezmožnost pridobiti plačano zaposlitev, vplivalo tudi dejstvo, da niso imele slovenskega državljanstva. V obdobjih nezaposlenosti oziroma »dela na črno« jim ni tekla pokojninska doba. Omenjeno potrjuje, da na obseg socialnih in ekonomskih pravic v veliki meri vpliva zakoniti status sogo- vornic v novi družbi oziroma (ne)možnost vključitve na trg delovne sile.

Pogled na varno starost pri sogovornicah še ni povsem izkristaliziran. Tiste, ki so govorile o skrbi zanje v njihovi starosti, so poudarile, da je le-ta stvar njihovih najbližjih, manj pa se zanašajo na morebitne institucionalne oblike pomoči. Dejstvo, da med Slovenijo ter Rusijo in Ukrajino še niso podpisani bilateralni sporazumi o medsebojnem priznavanju pokojninskih let, so kot pomembno težavo izpostavile sogovornice iz nekdanje Sovjetske zveze. Pogovori z migrantkami so pokazali, da se jih večina v prihodnosti oziroma v starosti ne namerava vrniti v izvorno družbo. Le redke so povedale, da bi v starosti želele »živeti v dveh družbah« ali da bi želele pogosto potovati med obema državama. Taka ugotovitev kaže, da tudi staranje migrantk ni vprašanje daljne prihodnosti, temveč neizogiben proces.

Posledično se zdi, da mora tudi staranje migrantov in migrantk postati ena izmed prioritet migracijskih in socialnih politik. Oblikovalci politik bi nemara morali v tovrstne politike v večji meri vključiti spoznanje, da se tudi migranti in migrantke starajo, obolevajo in imajo svojce, za katere morajo skrbeti (prim. Warnes in sod., 2004, str. 322). Na socialno blaginjo migrantov in migrantk vplivajo socialne (blaginjske) kot tudi migracijske politike (Jordan in Düvell v Warnes in Williams, 2006, str. 1267). V migracijskih politikah je določen status migrantov in migrantk v novi družbi (na primer pravica do plačanega dela in posledično pokojninskega zavarovanja) in opredeljen njihov dostop do socialno varstvenih storitev. Socialne politike pa določajo dostop do storitev socialnega varstva za starejše prebivalce (prim. Warnes in Williams, 2006, str. 1267). V tem oziru je bil v razpravi v fokusni skupini kot možna rešitev za starejše migrantke, ki so izgubile zaposlitev po prestrukturiranju go- spodarstva, omenjen nacionalni program poklicnih kvalifikacij, ki omogoča prekvalifikacijo glede na potrebe trga. Kljub temu je glede na razpravo možno skleniti, da so takšni programi v Sloveniji še nezadostno razviti. Razpravalci v fokusni skupini so poudarili tudi potrebo po boljšem sodelovanju med državo izvora in novo družbo ter potrebo po bilateralnih sporazu- mih med državami, ki bi na primer urejali pokojninske sporazume. Nedvomno pa omenjene težave presegajo okvire migracijske ali socialne politike, temveč zahtevajo sistemske rešitve in medsebojno koordinacijo različnih resorjev in akterjev.

Odgovori sogovornic so razkrili raznolikost in kompleksnost procesa odločanja o življe- nju v starosti oziroma po upokojitvi. Omejitve pričujoče analize pa je prav gotovo v tem, da se načrti in pričakovanja posameznikov in posameznic skozi življenjski potek spreminjajo

ter da nanje vplivajo t.i. točke obrata. Zlasti pri mlajših migrantkah, za katere je staranje precej oddaljeno, zato ne moremo govoriti o napovedni vrednosti odgovorov.¹³ Prav tako ne vemo, ali bi se odgovori razlikovali glede na spol sogovornika, saj v raziskavo niso bili vključeni moški.

Pri oblikovanju sklepov bi veljalo upoštevati tudi ugotovitev Warnesa in Williamsa (2006, str. 1268), da migrantov in migrantk ne smemo gledati kot pasivnih žrtev, temveč kot dejavne posameznike in posameznice, ki vplivajo na oblikovanje politik. Torres (v Warnes in Williams, 2006, str. 1268) pravi, da bi se morali raziskovalci izogibati obema skrajnostima: po eni strani neupoštevanju posebnih potreb starejših migrantov, po drugi strani pa »problematizaciji« teh skupin le zato, ker so migranti in ker jih gledajo kot »drugačne« od večinskega prebivalstva. White (2006, str. 1297) tozadevno govori o nevarnosti esencializacije starejših migrantov, ki naj bi imeli posebne potrebe v primerjavi z »domačim prebivalstvom«. Nedvomno se mnoga vprašanja, ki sem jih izpostavila v pričajučem prispevku (problem dolgotrajne brezposelnosti, »delo na črno«, skrb v starosti), nanašajo tudi na t.i. domače prebivalstvo. Vendar se zdi, da je položaj migrantov in migrantk vendarle specifičen glede na večinsko prebivalstvo. Osebe z začasnim zatočiščem iz Bosne in Hercegovine, med katerimi so bile tudi moje sogovornice, niso na primer imele institucionalne (zakonske) možnosti opravljati zakonitega dela kar 10 let. Enako velja za prosilce in prosilke za azil. Migracijske politike, ki migrantom in migrantkam ne omogočajo hitre vključitve na trg delovne sile, niso vprašljive le zaradi slabega socio-ekonomskega položaja migrantov in migrantk v novih družbah in izgube človeškega kapitala, temveč pomenijo tudi izgubo delovnih let in posledično skrajševanje pokojninske dobe (prim. tudi Dvořáková in sod., 2007, str. 11).

Z izjemo raziskave Kobolt in sodelavcev (Kobolt, 2002), kjer so raziskovalce zanimale izkušnje starejših priseljencev iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji, v slovenskem prostoru še niso bile opravljene bolj podrobne raziskave položaja starejših migrantov in tem, povezanih z njihovo starostjo in upokojitvijo. Pričajuči prispevek je poskus nadaljnega proučevanja v tej smeri. V takem raziskovanju bi kazalo v večji meri analizirati, kako so potrebe starejših migrantov raznolike glede na njihovo etnično pripadnost, spol, vero in druge kulturne značilnosti (prim. tudi Warnes in Williams, 2006, str. 1268). Tudi ni raziskano, kakšna je kakovost življenja starejših migrantov v Sloveniji glede na »večinsko prebivalstvo«. Zgovorna je tudi ugotovitev Kobolt (2002, str. 149), da predstavniki večine organizacij, ki izvajajo dejavnosti za starejše ljudi v Sloveniji, le ugibajo, da imajo med svojimi člani in uporabniki tudi kakšnega priseljenega iz republik nekdanje Jugoslavije. Kobolt (2002, str. 149) sklene, da je »priseljenost iz ostalih republik nekdanje skupne države pravno in tudi družbeno doživljana kot manj prepoznavno dejstvo«. Tudi vladna Strategija varstva starejših do leta 2010 - solidarnost, sožitje in kakovostno staranje prebivalstva (spletni vir) ne omenja posebej starejših migrantov ali pripadnikov manjšinskih etničnih skupin. Toda zaradi procesov staranja prebivalstva in vedno večjega pomena mednarodnih migracij se zdi, da bo staranje migrantov in migrantk postalo eden izmed bolj pomembnih »izzivov« migracijskih in socialnih politik tudi v Sloveniji.

¹³Kot ugotavljajo Bolzman in sodelavci (2006, str. 1363) so mnoge študije pokazale določeno neskladje med namerami vrnitve v družbo izvora in dejansko vrnitvijo.

LITERATURA

- Bolzman C., R. Fibbi R. in M. Vial (2006). What To Do After Retirement? Elderly Migrants and the Question of Return. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 32: 1359–1375.
- Carling J. (2005). Gender dimensions of international migration. *Global Migration Perspectives*, št. 35. (URL=<http://www.gcim.org/mm/File/GMP%20No%2035.pdf>, datum zadnjega dostopa: 23.6.2007).
- Castles S. in M. J. Miller (1998). *The age of migration: international population movements in the modern world*. Houndmills: Macmillan.
- Demeny Paul (2003). Population Policy: A Concise Summary. Population Council, Policy Research Division Working papers, št. 173. (URL=<http://www.popcouncil.org/publications/wp/prd/rdwlist.html>, datum zadnjega dostopa 6.5. 2007).
- Dvorakova K., L. Rabušić in M. Vašečka (2007). *Female Migrants in Ageing European Societies* (Policy relevant implications of the FEMAGE project) Deliverable No. 14.
- Dwyer P. in D. Papadimitriou (2006). The Social Security Rights of Older International Migrants in the European Union. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 32: 1301–1319.
- Fahey Tony in Zsolt Speder (2006). *Fertility and family issues in an enlarged Europe* (report). Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- Filipovič M. in V. Hlebec (2006). *Housing conditions of the elderly in Slovenia. Paper presented at the ENHR conference. Housing in an expanding Europe. Theory, policy, participation and implementation*. Ljubljana: European Network of Housing Research. (dostopno na: http://enhr2006-ljubljana.uirs.si/publish/W06_Filipovic-Hlebec.pdf, datum zadnjega dostopa: 10.5.2007).
- Green Paper *Confronting demographic change: a new solidarity between the generations*. Brussels: Commission of the European Communities. (URL=<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2005:0094:FIN:EN:DOC>, datum zadnjega dostopa 10.7.2008).
- Kertzer D. in D. Arel, ur. (2002). *Census and Identity: The politics of race, ethnicity, and language in national censuses*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kertzer D. in D. Arel (2002). Censuses, identity formation, and the struggle for political power. V: D. Kertzer in D. Arel, ur. *Census and Identity: The politics of race, ethnicity, and language in national censuses*. 1–42. Cambridge: Cambridge University Press.
- King L. (2002). Demographic trends, pronatalism, and nationalist ideologies in the late twentieth century. *Ethnic and Racial Studies*, 25: 367–389.
- Knežević Hočevar D. (2006). Rodnost, etničnost in nacija: razmisleki o preučevanju demografskih značilnosti nacionalnih populacij. *Razprave in gradivo*, 50–51: 184–210.
- Kobolt A. (2002). *Zdej smo od tu – A smo še čefurji*. Ljubljana: i2.
- Komac M., M. Medvešek in P. Roter (2007). *Pa mi vi povéjte, kaj sem!!!: Študija o etnični raznolikosti v Mestni občini Ljubljana*. Ljubljana: FDV.
- Ministrstvo za delo družino in socialne zadeve (2006). *Strategija varstva starejših do leta 2010 – solidarnost, sožitje in kakovostno staranje prebivalstva*. (URL=http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti_pdf/strategija_varstva_starejsih_splet_041006.pdf, datum zadnjega dostopa: 2.6.2008).
- Teitelbaum M. S. (2005). Intra- and inter-national imbalances and migration. *Genus*, 61: št. 3–4, 193–212.
- Vrečer N. (2007). *Integracija kot človekova pravica: Prisilni priseljenci iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji*. Ljubljana: Založba ZRC, SAZU.
- Warnes A. M., K. Friedrich, L. Kellaher in S. Torres (2004). The diversity and welfare of older migrants in Europe. *Ageing & Society*, 24: 307–326.
- Warnes A. M. in A. Williams (2006). Older migrants in Europe: A New Focus for Migration Studies. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 32: 1257–1281.
- White P. (2006). Populations Approaching Old Age: Prospects in Europe. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 32: 1283–1300.

Kontaktни naslov:

Dr. Sanja Cukut

Družbenomedicinski inštitut ZRC SAZU

Novi trg 2, 1000 LJUBLJANA

e-naslov: sanja.cukut@zrc-sazu.si